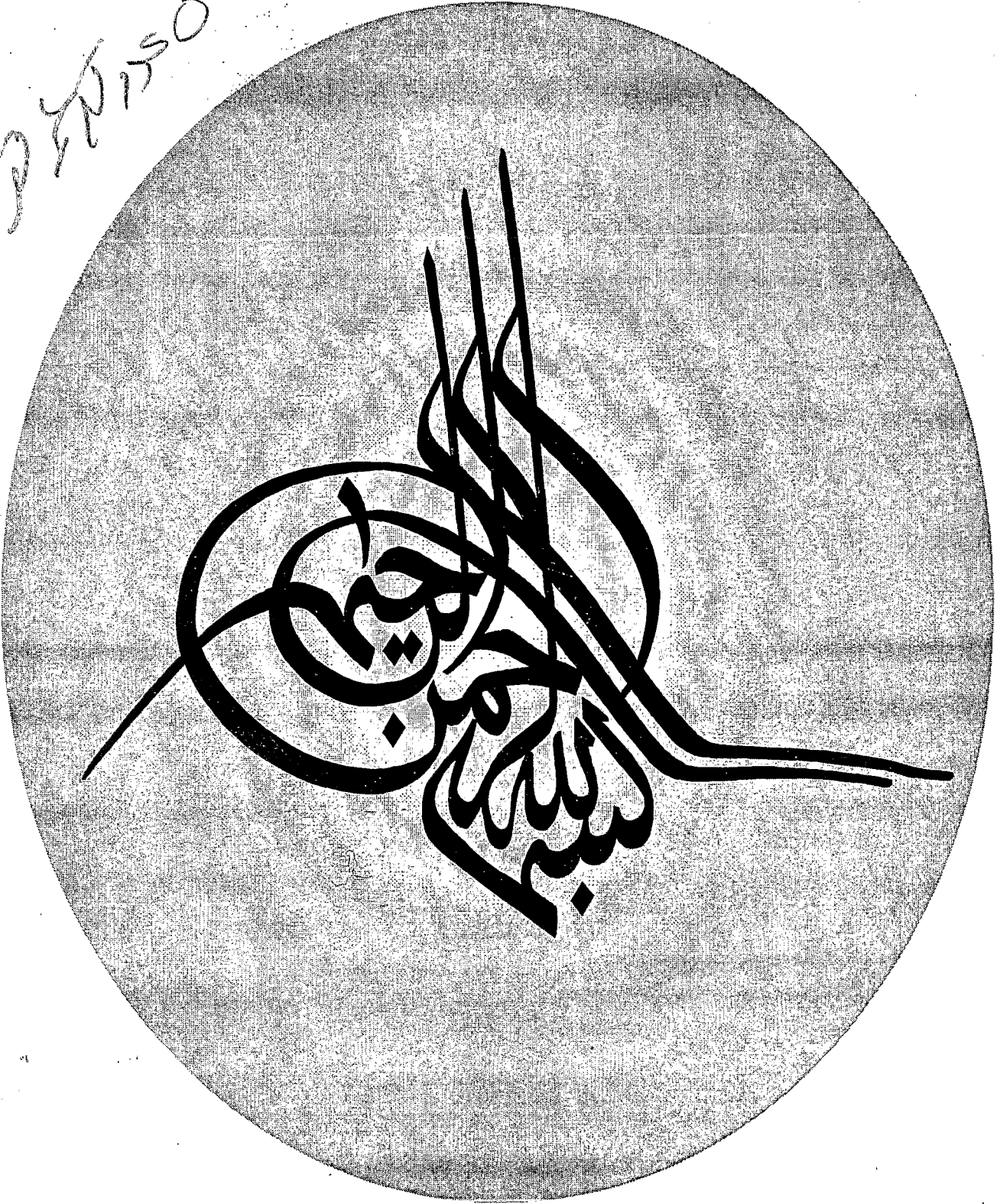
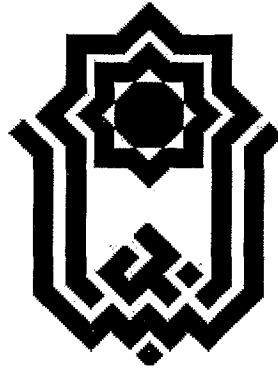

۱۵۳۵۰

۱۵۳۵۰

۱۱۷۴۶

دانشگاه بوعلی سینا همدان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه فرهنگ و زبانهای باستانی

پایان نامه برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

عنوان:

رستاخیزشناسی در متون مانوی

استاد راهنما:

دکتر رحمان بختیاری

استاد مشاور:

دکتر تیمور قادری

پژوهشگر:

غلامرضا خواصی

انجمن هیئت مدیران
تیمور بختیاری

۱۳۸۸ / ۵ / ۱۲

زمستان ۸۶

۱۱۶۲۴۰

دانشگاه بوعلی سینا
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
مدیریت تحصیلات تکمیلی

با یاری خداوند بزرگ جلسه ی دفاع از پایان نامه ی **غلامرضا خواصی** به شماره ی دانشجویی **۸۴۱۳۲۷۰۰۰۲** در رشته ی فرهنگ و زبانهای باستان دوره ی کارشناسی ارشد در تاریخ **۸۶/۱۱/۲۷** ساعت **۱۴** در سالن کنفرانس دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه بوعلی سینا همدا ن برگزار شد.

این پایان نامه با عنوان

رستاخیز شناسی در متون مانوی

مورد تایید هیئت داوران قرار گرفت و با نمره ی **۱۹** و درجه عالی به تصویب رسید.

داوران:

استاد راهنما

دکتر رحمان بختیاری

استاد مشاور

دکتر تیمور قادری

استاد داور داخلی

دکتر بهزاد معینی سام

استاد داور خارجی

دکتر قهرمان شیری

مدیر تحصیلات تکمیلی دانشکده

دکتر رحمان بختیاری

۱۳۸۸/۵/۱۲

تقدیم به عموی فرزانه ام

که از ژرفای دل

بر پایشان بوسه می زنم.

وظیفه خود می دانم که تشکری داشته باشم از اساتید دانشمند خود:

جناب دکتر قادری و جناب دکتر معینی سام

همچنین از

استاد فرزانه ام جناب آقای دکتر بختیاری

که با نکته سنجی مثال زدنی خود و موصله ی بسیار زیاد، نواقص و کمبودهای کار بنده را اصلاح کردند و باعث نگارش این صفحات شده اند، تشکر می کنم و همیشه افتخار شاگردی ایشان را دارم.

همچنین از همکلاسی های ارجمندم آقایان اسماعیلی و دلیری هم سپاسگزارم از دوست و همکلاسی گرامی ام سرکار خانم توکلی که در این راه مشوق من بوده اند قدردانی می کنم.

در آخر بگویم: اگر هستم و اگر می اندیشم، مدیون مادر علم دوست و مهربانی هستم که با موفقیت من شاد و از شکست من غمگین می شود. دست آسمانی اش را می بوسم.

غلامرضا خواصی

بهمن ماه ۱۳۸۶

نام خانوادگی دانشجو: خواصی نام: غلامرضا

عنوان پایان نامه: رستاخیزشناسی در متون مانوی

استاد راهنما: دکتر رحمان بختیاری

استاد مشاور: دکتر تیمور قادری

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد رشته ی: فرهنگ و زبانهای باستان

دانشگاه بوعلی سینا

دانشکده ادبیات و علوم انسانی تاریخ فارغ التحصیلی ۱۳۸۶ تعداد صفحه

کلیدواژه ها: آتش سوزی بزرگ - فرش گرت - فلز مذاب - بولوس

میانی در میان نجله ها و مذاهبی به دنیا آمد که همگی سعی در نشان دادن راه رهایی انسان از بند شر و پیوستن به روشنایی، داشتند. گروه هایی مانند مغتلسه، الخزایی ها، دیصانی ها و... مانی در چنین محیطی نشو و نمو یافت، اما این نظریات، او را سیراب نمی کرد چرا که هر کدام را دارای نقصانی می دانست. در نهایت او با در هم آمیختن زیرکانه ی همه ی این ادیان و فرق، نگاهی نو به آفرینش و هستی و عبودیت، انداخت، نگاهی که مدت ها بعد از پرتفردارترین شاخه های مذهبی نه تنها در ایران بلکه در اروپا، آفریقا، چین و سایر ملل آن روز، شد.

مانی در تعالیمش می آموزد که شر آفریده ای اهریمن و نور آفریده ی اورمزد است و نسبت دادن آن ها به یکدیگر گناهی است بزرگ. اهریمن و موجودات اهریمنی با بلعیدن ذرات نور جهان، آن ها را اسیر خود می سازند. لذا وظیفه ی انسان و ایزدان، سعی در نجات این ذرات نور محبوس شده می باشد. در لحظه موعود و در آخر دنیا، یک سری اتفاقات باعث نیستی و نابودی شر و اهریمن می شود؛ حوادثی مانند آتش سوزی بزرگ ۱۴۶۸ ساله، جاری شدن سیل فلز مذاب، محبوس شدن دیوان در گودالی ژرف و همیشگی و...

در این میان سعی شده است تا حد امکان و بضاعت با ارجاع به متون و گزارش های مانی شناسان، نمایی کلی از این حوادث ارائه شود. پرواضح است که این امر بدون بیان اصطلاحات و نمادها و تعاریف اولیه که راه را برای فهم بیشتر هموار می کند، میسر نمی باشد برای همین منظور در بخش اول نمای کلی از مطالعاتی که در زمینه ی تورفان پژوهی انجام شده است، بیان می شود و در فصل دوم خلاصه ای از زندگی و محیط اجتماعی، سیاسی و مذهبی دوران مانی آورده می شود و در فصل سوم سعی در آشنایی خواننده با تعالیم و افکار وی شده است و در نهایت در فصل آخر چند متن مهم و کلیدی که راجع به وقایع رستاخیز صحبت کرده است، آورده می شود که همراه با توضیحات مختصری می باشد. امید که در این اندک بتوان حق مطلب را تا حدودی ادا کرد.

کلید واژه ها:

فرشگرد، آتش سوزی بزرگ، بولوس

چکیده

در این تحقیق سعی شده است نظری به زندگی مانی و عقاید او، انداخته شود. مانی تاثیر شگرف در زمانه ی خود داشته است.

او هدف از خلقت را جنگ بین نور و تاریکی می داند. در خاتمه ی جهان، نور این ن نبرد را خواهد برد، همه ی دیوان نابود خواهند شد، همه ی موجودات اهریمنی در داخل آتش بزرگ خواهند سوخت، دیوان در «بولوس» افکنده خواهند شد، انسان به حالت اولیه ی خود باز خواهد گشت و اورمزد بر جهان فرمانروایی خواهد کرد و انسان به بی مرگی خواهد رسید. اجزای زندانی شده ی نور به بهشت برده خواهند شد و جاودانه خواهند شد. در این تحقیق سعی در بررسی متون مانوی در مورد وقایع آخر دنیا خواهد شد.

چکیده فارسی

پیش گفتار

۱ فصل اول. پیشینه، جایگاه و برنامه های پژوهش های تورفانی

۳ الف (رهاورد کاوشگران تورفانی

۶ ب) بررسی های زبان شناختی نوشته های تورفانی در دهه های نخستین

فصل دوم. سرگذشت مانی و چگونگی تکوین نظام فکری او

۱۱ الف (پیش زمینه زندگی مانی

۱۱ ۱- الف) وضع سیاسی بین النهرین و نواحی مجاور آن

۱۲ ۲- الف) وضع فرهنگی بین النهریت و نواحی مجاور آن

۱۳ ۳- الف) وضع مذهبی بین النهرین و نواحی مجاور آن

ب) زندگی مانی

۲۰ ۱- ب) کودکی

۲۲ ۲- ب) نوجوانی، جوانی و بزرگسالی

۳۳ ۳- ب) آخرین روزها و مرگ پیامبر

ج) گسترش مانویت

۳۸ ۱- ج) در غرب

۲- ج) در شرق ۳۹

۳- ج) در ایران ۳۹

۴- ج) در سرزمین اسلام ۴۰

۵- ج) در آفریقا و چین ۴۱

د) زوال ملوئیت ۴۲

فصل سوم. آموزه های ملئی

۳- الف) جهان شناسی ۴۳

۳- ب) آموزه ی دوین و سه دوره ۴۸

۳- پ) آفرینش ۴۹

۳- ج) بازگشت انسان اولیه ۵۷

۳- چ) آفرینش جهان ۵۸

۳- د) بازیلی ذرات نور ۵۹

۳- ر) روند نجات ۶۰

۳- س) آفرینش انسان، تدابیر متقابل ملاء ۶۳

۳- ش) بیداری و رستگاری ۶۵

۳- ص) نجات فردی ۶۷

فصل چهارم. رستاخیز شناسی

الف) رستاخیز شناسی ملوئی ۷۰

- ۱ - الف (سرنوشت انسان پس از مرگ) _____ ۷۱
- ۲ - الف ((توصیف بهشت و دوزخ از دیدگاه مانویان) _____ ۸۴
- ۳ - الف (داور با ترازو و *caÿen*، با توجه به گزارش به معراج رفتن کردیر) _____ ۹۷
- ۴ - الف (نردبان) _____ ۹۸
- ۵ - الف (بما، ایستگاه سنجش) _____ ۹۸
- ۶ - الف (فرجام شناسی کیهانی) _____ ۱۰۱
- ۷ - الف (توصیف پایان جهان) _____ ۱۰۳
- ۸ - الف (ویژگیهای اختصاصی بلور مانوی در مورد پایان جهان) _____ ۱۰۸
- ۹ - الف (رستاخیز فردی) _____ ۱۰۹
- ب (چند متن مانوی درباره رستاخیز) _____ ۱۱۱
- سرودی درباره ی دومین ظهور عیسی) _____ ۱۱۲
- ۱ - متن حرف نویسی شده _____ ۱۱۳
- ۲ - متن آوانویسی شده _____ ۱۱۴
- ۳ - برگردان فارسی _____ ۱۱۵
- ۴ - یادداشتها _____ ۱۱۷
- پایان جهان به روایت شاپورگان _____ ۱۲۰
- ۱ - متن حرف نویسی شده _____ ۱۲۱
- ۲ - متن آوانویسی شده _____ ۱۲۷

۳- برگردان فارسی _____ ۱۳۴.

۴- یادداشتها _____ ۱۳۸.

- متن M۵۵۶ (به فارسی میانه ی مانوی)

۱- متن حرف نویسی شده _____ ۱۵۴.

۲- متن آوانویسی شده _____ ۱۵۴.

۳- برگردان فارسی _____ ۱۵۵.

۴- یادداشتها _____ ۱۵۵.

فهرست تصاویر _____ ۱۶۰.

۱- تصویر شماره ی ۱: جمع خوشنویسان و نویسندگان مانوی _____

۲- تصویر شماره ی ۲ - دو تن از نوازندگان مانوی _____

۳- تصویر شماره ی ۳- مراسم بما _____

۴- تصویر شماره ی ۴- مَهر ملی _____

۵- تصویر شماره ی ۵- متن دستنویس M۵۵۶ _____

۶- تصویر شماره ۶- متن دست نویس M۴۷۰ _____

۷- تصویر شماره ۷- متن دست نویس M۴۷۲ _____

۸- تصویر شماره ۸- متن دست نویس M۴۷۳ _____

۹- تصویر شماره ۹- متن دست نویس M۴۷۵ _____

۱۰- تصویر شماره ۱۰- متن دست نویس M۴۸۲ _____

آبخوردها _____ ۱۵۹.

چکیده ی انگلیسی _____ ۱۶۹.

فصل اول

پیشینه، جایگاه و برنامه های پژوهشی های تورفانی

پژوهشی های تورفانی

الف) رهاورد کاوشگران تورفانی

ب) بررسی های زبان شناختی نوشته های تورفانی در دهه های نخستین

پژوهشی های تورفانی
الف) رها ورد کاوشگران تورفانی^۱:

تورفان، واحه ای است در استان "سین کیانگ" در ترکستان چین با آثاری مدفون در شن و نگاره های کنده شده بر دیواره های باد رفتی غارها و دست نوشته هایی که هر از گاه سر از ریگزار بیابان بیرون می آورند و همچنین واحه های دیگری چون "خوچو" و "قره شهر" در امتداد راه باستانی ابریشم، در پایان قرن نوزدهم میلادی، نظر دانشمندان اروپایی را به خود جلب کرد.

"البرت گرون ودل"^۲ در اوت ۱۹۰۲ نخستین سفر تورفان پژوهی خود را آغاز کرد.

جهانگردان روسی چون "رگل"^۳ (۱۸۷۹) و "کلمنتس"^۴ (۱۸۹۸) همچنین جغرافیدان سوئدی، "سون هدین"^۵ (۱۸۹۳-۱۹۰۰) همگی مجذوب این آثار شدند. دانشمندان روسی با دعوت از همتایان آلمانی خود شروع به کاوش در این مناطق کردند که نتیجه ی آن تشکیل چهار گروه کاوشگری آلمانی - روسی بود واپسین آنها به سال ۱۹۱۴، درست چند ماه پیش از آغاز جنگ جهانی اول به کار خود پایان داد.^۶ از میان این اکتشافات گنجینه دست نوشته ها و یادمان های هنری واحه ی تورفان در برلن، کامل ترین و غنی ترین مجموعه از نوع خود در جهان است.

۱) این بخش خلاصه ای است از مقاله ی پروفیسور زوندلمان (آکادمی علوم برلن - براندنبورگ) ترجمه ی دکتر آرمان بختیاری، چاپ شده در نامه

ی فرهنگستان، اردیبهشت ۱۳۸۱

۱) Albert Grünwedel

۲) J.A Regel

۳) D.A.Klements

۴) Seven Hedin

۵) M.Boyce, ۱۹۶۰, pp.x,xx

پژوهشی های تورفانی
 دیگر مجموعه های مهم ، چون مجموعه ی موزه و کتابخانه ی بریتانیا^۱ (بریتیش میوزیم) لندن ،
 کتابخانه ی ملی^۲ و موزه ی گیمر^۳ در پاریس ، ارمیتاژ^۴ و آکادمی علوم سن پترزبورگ یا دانشگاه ریوکو^۵
 در کیوتو^۶ سرشار از یافته های از دون هوانگ^۷ و کناره های جنوبی راه ابریشم هستند
 گنجینه ای هنری که به برلن آورده شده هم اینک در موزه ی هنری هند^۸ ، موقوفه ی قلمرو فرهنگی
 پروس نگه داری می شود.

دست نوشته ها نیز به آکامی علوم برلین^۹ سپرده شده است که در نگهداری و ارایه ی آنها، کتابخانه
 ملی^{۱۰} ، موقوفه ی قلمرو فرهنگی پروس نیز همکاری دارد. این سه نهاد ، با برپایی نمایشگاه و همایش
 علمی ، صدمین سالروز آغاز تورفان پژوهی را در سال ۲۰۰۲ جشن گرفتند.

گروههای تورفان پژوهی آلمان ، به نوبت ، به سرپرستی مدیر موزه ی مردم شناسی برلین^{۱۱} "آلبرت گرون
 ودل" دستیارش ، آلبرت فون لوکوک^{۱۲} رهسپار بیابان شدند. هر دو دانشمند بر آن بودند که نشانه های
 تأثیر هنر هندی الگو گرفته از یونان ، معروف به هنر "گندهار" را ، که گرون ودل در معرفی و توصیف آن
 کوشیده بود ، در خاور دور بیابند یا ، به تعمیر لوکوک ، "به دنبال رد پای یونان" به سوی خاور بشتابند
 ، پژوهشگران ژاپنی ، که در همان سال ۱۹۰۲ ، شاهزاده اوتانی^{۱۳} آنان را ، برای نخستین بار ، به تورفان

^۱ British museum library

^۲ Bibliothèque Nationale

^۳ Musée Guimer

^۴ Ermitage

^۵ Ryukoku

^۶ Kyoto

^۷ Dunhuang

^۸ Museum für Indische Kunst

^۹ Berliner Akademie der wissenschaften

^{۱۰} Staatsbibliothek

^{۱۱} Museum für Völkerkunde

^{۱۲} Albert von Lecoq

^{۱۳} Otani

پژوهشی های تورفانی فرستاده بود ، مامور بودند که ، برای یافتن خاستگاه آئین بودایی ، به آسیای میانه رهسپار شوند . گروه آلمانی لوکوک علاوه بردستیابی به اشیاء هنری ، دیوار نگاره ها ، مینیاتورها ، تندیس ها ، جامها ، درفشهاو... توانست شمار فراوانی (می توان گفت پیش از چهل هزار) دست نوشته ی پراکنده بیابند.

دست نوشته ها ی باز یافته ، نشان گر گوناگونی زبانها ، خط ها و دین هایی است که ، نخستین قرنهای میلادی ، در راه ابریشم ، با یکدیگر آشنا می شدند و این شاه راه را برای بیش از هزار سال به دیدار گاه فرهنگ ها تبدیل کرده بودند ، در تازه ترین گزارش چکیده ای از دستاوردهای لوکوک باید گفت که دست نوشته های پراکنده ی تورفان به هفده زبان ، به این شرح نوشته شده است : سریانی ؛ زبانهای ایرانی-فارسی میانه- و نو، پهلوی اشکانی ، سغدی ، بلخی ، سکایی تمشق، ترکی باستان یا اویغوری (باستان) ؛ زبانهای هندی سنسکریت و پالی ؛ دو گونه از زبانهای هندو اروپایی تخاری ؛ زبانهای آسیای خاوری ، مغولی ، تبتی، تنگوتی و چینی . حتی بر یکی از قطعه های سغدی ، سطری به یونانی نوشته شده است .

این زبانها به سیزده گروه خطی نگارش یافته اند : یونانی و خط هم ریشه با آن ؛ هفتالی ؛ گونه های نسطوری خط سریانی ؛ دو گونه از خط پهلوی ؛ خط مانوی ؛ خط سغدی که خطهای مغولی و اویغوری از آن ریشه می گیرد؛ خطهای هندی براهمی و خروشتی ؛ خط تبتی بودائیان و خطهای چینی و تنگوتی هم ریشه با آن . بیشتر دست نوشته ها دارای درون مایه ی دینی است و از پیروان دینهای بودایی نسطوری یا مانوی بر جای مانده است ، با این حال سندهای تجاری، پیمان نامه ها ، نامه ها ، نوشته های پزشکی ، واژنامه ها طلسم نیز در این میان به چشم می خورد. در میان این یافته ها ، هر چند دست نوشته های چند برگی یا طومارهای دراز تر از یک متر هم به ندرت دیده شده ، هیچ اثر کاملی وجود ندارد و این ویژگی نوشته های تورفانی خلاف آن چیزی است که در یافته های دون هوانگ دیده

پژوهشی های تورفانی می شود. پر شمار بودن دست نوشته های تورفانی سبب شده است که، با وجود صد سال کار علمی، هنوز هم بخش بزرگی از آنها کار نشده بماند.

(ب) بررسی های زبان شناختی نوشته های تورفانی در دهه های نخستین:

از جمع دانشمندان برجسته ای که با مقاله های خود درباره ی پژوهش های تورفانی نام آور شده اند، پیشگام تر و پرآوازه تر از همه، سرپرست موزه ی مردم شناسی (۱۸۶۴ تا ۱۹۳۰) فردریش ویلهلم کارل مولر^۱ است.

مولر، در حدود سال ۱۹۰۴ توانست از شاهکاری علمی، با شناخت درست و رمزگشایی خط (خط مانوی که مانی برای نگارش آثارش به زبانهای ایرانی به کار می گرفت) گزارشی به دست دهد.^۲

مولر توانست نوشته های پهلوی اشکانی را نیز، بی آنکه بدانند به چه زبانی است، بخواند و در یابد. وی کلید درک یکی از زبانهای مانوی را پیدا کرد که خود آن را گویشی از پهلوی دانسته بود و در عین حال، همکارش، کارل آندرئاس^۳ آن را سغدی، "زبان فرهنگی مشترک"^۴ آسیای میانه خوانده بود.

مولر خود جریان رمزگشایی متن سغدی به خط نستعلیق را تشریح کرده است.^۵ مولر، در میان دانشمندان زمان خود، یگانه کسی بود که توانست نوشته های بودایی به زبانهای آسیای میانه را با اصل چینی آنها مقایسه کند.

او این کار را با کامیابی بزرگی انجام داد و راه بررسی تاریخ ادبیات بودایی آسیای میانه را هموار کرد. از دیگر بزرگان زمان مولر می توان از هند شناسان بزرگی چون هاینریش لودرس^۶ و ارنست والدشمیت^۱، ترک شناسانی چون ویلی بنگ^۲ و آنه ماری فون کابین^۳ و ایران شناسانی چون والتر برونو

^۱ Friedrich Wilhelm Karl Müller

^۲ F.W.K Müller, ۱۹۰۴. pp. ۳۴۸-۳۵۲

^۳ Karel Andreas

^۴ lingua franca

^۵ F.W.K. Müller, p. ۲۶۱

^۶ Heinrech Lüders

پژوهشی های تورفانی
 هنینگ^۴ و مری بویس^۵ نام برد. در دهه های اول تا پنجم تورفان پژوهی، بررسی و شناخت زبانی
 و محتوایی نوشته ها حائز اهمیت خاصی بود که حاصل آن برای خاور شناسی و دین شناسی بسیار با
 ارزش است. آثار انقلابی در زمینه ایران شناسی چون "گوش شناسی متون تورفانی به زبانهای ایرانی
 غربی" (۱۹۲۱) نوشته "پل تادسکو"^۶، که در آن تفاوت های آوایی فارسی میانه پهلوی اشکانی بررسی
 شده است یا اثر دیگر او "صرف اسم در زبان ایرانی شرقی" (۱۹۲۰) که، در آن، ستاکهای سبک
 و سنگین موثر در صرف اسم و فعل درسغدی دانسته شده است، یا اثر بر جسته ی ایلیا گر شویچ^۷ به
 نام "گرامر سغدی مانوی" (۱۹۵۴) بدون شناخت متون ایرانی تورفان نمی توانست نگاشته شود.
 حجم گسترده ای از متون تورفانی هستند که هنوز انتشار نیافته اند. سیادت ناسیونال سوسیالیست ها،
 جنگ جهانی دوم و دوران پیش از آنها، چند گاهی، تورفان پژوهی را در آکادمی برلن متوقف ساخت.
 ادامه پژوهش در جاهای دیگر مدیون یاری هوشمندانه ی اولیای کمیسیون خاور شناسی و انستیتو خاور
 پژوهی، هاینریش لودرس^۸، ریچارد هارتمان^۹ و هرمان گراپو است.

در راه اندازی دوباره ی گروه تورفان پژوهی به سال ۱۹۶۷ در آکادمی برلن، از پیشگامی گئورگ ها
 زایس^{۱۰} نیز باید یاد کرد که توانست کمیسیونهای ذیربط آکادمی علوم آلمان شرقی^{۱۱} و کمیسیون
 ارزیابی کننده رایزنی علمی جمهوری فدرال آلمان^{۱۲} را متقاعد سازد.

^۱ Ernest Waldschmidt

^۲ Willi Bang

^۳ Annemarie von Gabain

^۴ Walter Bruno Henning

^۵ Mary Boyce

^۶ Paul Todesco

^۷ Ilya Gerschevitch

^۸ Heinrich Lüders

^۹ Richard Hartmann

^{۱۰} Georg Hazais

^{۱۱} Akademie der wissenschaften der D.D.R.

^{۱۲} Wissenschaftsstates der Bundesrepublik Deutschland

پژوهشی های تورفانی
 هم اینک کارهای ویرایشی بر روی تورفان نوشته های ایرانی و ترکی با برنامه های بلند مدت در آکادمی علوم براندنبورگ (برلن)^۱ و فهرست نویسی آنها با همین برنامه در آکادمی علوم گوتینگن^۲ دنبال می شود. هم اینک در گروههای تورفان پژوهی آکادمی گوتینگن و آکادمی علوم براندنبورگ ده دانشمند سرگرم کارند: در آکادمی برلن (ویرایش): ورنر زوندرومان، اینگرید وارنگه^۳ و پتر سیمه؛ در آکادمی گوتینگن (فهرست نویسی): سیمون راشمان^۴ و کریستیانه برگ^۵، ینس ویلکنس^۶ و کلاووس ویله: (واژه نامه ی موضوعی): جین ایل چونگ^۸، زیگلیند دتیس^۹ و میخائل شمیت^{۱۰} مهمترین برنامه های آینده، ادامه کار ویرایش و فهرست نویسی است. از نوشته های بودایی که در دست بازسازی است، برای نمونه، می توان موارد زیر را نام برد:

متن معروف ایغوری Vimalakītinir desasūtra, Kṣānri qīluluq nom bitig

و مجموعه متن بزرگ Suvarnaprabhā sottomasūtra، نیز متن سغدی

. Mahā parinir vānasutra

از آثار مانوی می توان بازیابی مجموعه ی سرود های فارسی میانه و سغدی "سخن روح زنده" و "مزامیر مانی" نام برد. یکی از برنامه های مهم در زمینه ی متون مسیحی انتشار مجموعه ی دست نوشته های سغدی C۳ است قطعه هایی از زندگی نامه ی سرابیون سیرونیتا و یوحنا دایلوما یا را در بر دارد.

^۱ Berlin –Brandenburgische Akademie

^۲ Akademie der Wssenschaften zu Göttingen

^۳ Ingrid Wrnke

^۴ Simone Raschmann

^۵ Christiane Reck

^۶ Jens Wilkens

^۷ Klaus Wille

^۸ Jin-il chung

^۹ Siglind Dietz

^{۱۰} Michael Schmidt